

Stichting Oudchristelijke Studiën

Verslag voorjaarsvergadering
zaterdag 11 maart 2023

Aanwezig: Van Beek, De Blaauw, Bouwman, Dijkstra, Dölle, Geljon, Guichelaar, Hilhorst, Hokke, Hoogeveen, Ten Hove, Hupsch, Van der Laan, Van Loon, Mooij-Kemp, Oosterhuis, Poll-Van de Lisdonk, Van Reisen, Ritter, Rose, Roukema, Rouwhorst, Staat, Tevel, Van der Vliet, Van der Wal, Van Willigen, Witkamp, Zakrzewska.

De **ochtendlezing** werd verzorgd door Dr. Ton Hilhorst, die sprak over de onlangs verschenen vertaling van de *Legenda aurea* van de hand van zijn vrouw en hemzelf in *Een en ander over de Legenda aurea van Jacobus de Voragine*.

Hilhorst schetste eerst kort de levensloop van de auteur (rond 1228-1296): hij was lid (tijdelijk zelfs prior) van de nieuwe, succesvolle bedelorde van de Dominicanen en prior van een Dominicanenklooster. In 1292 werd hij aartsbisschop van Genua. Hij publiceerde onder meer een kroniek van Genua, bundels preekmodellen en een boek over Maria.

Zijn beroemdste werk was echter de *Legenda aurea* (La): deze tekst bestaat uit een voorrede, gevolgd door 178 hoofdstukken die zijn gekoppeld aan de kerkelijke kalender: zowel aan heiligendagen, als aan andere hoogtijdagen. Daarnaast heeft de La ook een kroniek over het ritueel van de kerkwijding en haar symbolische betekenis. Symboliek speelt overigens in het hele werk een grote rol. Het werk kende een enorm rijke overlevering, die zich uitte in ongeveer 1000 bewaarde handschriften. Daarnaast verschenen in de Middeleeuwen al volkstalige edities.

Het werk aan de vertaling begon reeds in 1991, opmerkelijk genoeg op verzoek van de Socialistiese Uitgeverij Nijmegen (SUN), die haar fonds duidelijk aan het verbreden was. Er was destijds maar één editie (Graesse), die in feite een nadruk was van een incunabel van matige kwaliteit. Na aanvankelijk kopieën van een beter handschrift te hebben gebruikt, werd uiteindelijk de in 1998 verschenen editie van Maggioni gebruikt als basis voor de vertaling.

Voor Jacobus was er geen enkel onderscheid tussen de oudheid en de periode daarna: hij zag een continuüm vanaf de geboorte van Christus tot aan zijn eigen tijd. Uiteraard bevat de La tal van citaten uit hele christelijke literatuur (waaronder veel materiaal dat nu als niet authentiek patristisch wordt gezien maar destijds wel) en de Vulgaat. Uit de Bijbel citeerde Jacobus vooral uit Genesis, Psalmen, Mattheüs en Lukas. Voor het gebruik van apocriefe teksten verontschuldigt hij zich soms enigszins, maar ze zijn een waardevolle aanvulling op het canonieke Bijbelse materiaal. Ook gebruikte Jacobus Petrus Comestors *Historia scholastica* en de *Glossa (ordinaria)*, een Middeleeuws bijbelcommentaar.

De aard van de La heeft tot discussie geleid. Vaak werd het als een literaire verhalenbundel gezien. Volgens Hilhorst was literair schrijven echter niet het eerste doel van Jacobus en bovendien bevat de La ook de nodige theologische passages. Jacobus' voorganger Jean de Mailly schreef een soortgelijk werk. Hij noemt het doel van zijn werk in de inleiding: niet iedereen had alle *passiones* en *vitae*. De samenvattingen van Jean de Mailly waren kort genoeg om niet tegen te staan en namen het excuus van predikers weg die zeiden geen teksten te hebben om over de heiligen te spreken. Dat Jacobus Jean de Mailly kende en gebruikte is zeker. Zijn werk had een vergelijkbaar doel.

Voor de gebrekkige taalkennis die Jacobus vaak wordt verweten verwijzen critici onder andere naar zijn soms eigenaardige etymologieën. Die zijn echter vaak overgenomen uit Hiëronymus en Isidorus en spelen vooral een rol in de typering van een heilige aan het begin van diens hoofdstuk.

Hierna besprak Hilhorst een korte passage over de enige drie aardse geboortes die worden gevierd in de Kerk: die van Christus, Maria en Johannes (La 127,89-93). Voor het feest van Maria is geen vigilie nodig, volgens Jacobus. Waarom is moeilijk te achterhalen. Wellicht ligt de verklaring in het feit dat Maria tot boete moet opwekken, maar die dus niet zelf hoeft te ondergaan. Het *cum Maria in penitentia*-idee is ook in andere teksten terug te vinden, maar de precieze reikwijdte van Jacobus' opmerking blijft onduidelijk (en wordt door Jacobus zelf niet toegelicht), Maria-encyclopedieën en Mariologische instituten ten spijt.

Een boeiende discussie ontspoon zich achteraf, waarin onder meer het tamelijk abrupte einde van de populariteit van de La werd benoemd, onder invloed van zowel het protestantisme als katholieken die vonden dat de fantasierijke verhalen geen recht deden aan de heiligheid van de genoemde personen.

De **middaglezing** werd gehouden door prof. Dr. Lucinda Dirven (Radboud Universiteit) onder de titel: *U zult u geen gesneden beeld maken... de rol van godenbeelden in de vroegchristelijke wereld*

Dirven besprak de van oudsher als moeizaam betitelde verhouding van de vroege christenen tot het beeldende kunst aan de hand van zowel literaire als visuele bronnen. Argumenten uit de vroege kerk zijn in latere discussies over christelijke afbeeldingen steeds weer teruggekomen. Een daarvan vond plaats aan het einde van de 19^e en begin van de 20^e eeuw, aangejaagd door vooral Duitse onderzoekers die naar de kern van het christendom terug wilden. Hugo Koch betoogde in zijn *Die altchristliche Bilderfrage nach den literarischen Quellen* (1917) dat beelden van heiligen en Maria een voorbeeld van latere toevoegingen aan het christendom waren.

In de tweede helft van de twintigste eeuw klonken belangrijke nieuwe, en andere, stemmen in het debat, zoals Murray, Elsner, Jensen en anderen. Zij benadrukten dat de vroegchristelijke bronnen gekleurd en niet eenduidig zijn, dat afbeeldingen niet als volkse invloed moeten worden gezien, dat er allerlei nieuw, zeer

vroeg archeologisch materiaal is ontdekt (zoals het baptisterium en de synagoge in Doura Europos, Syrië) en dat het tweede gebod bij de joden niet in absolute zin gehandhaafd werd. Vandaaruit ontwikkelde zich het idee dat er vanaf het jaar 200 specifiek christelijke afbeeldingen ontstonden, maar dat portretten van Christus, Maria en de heiligen pas rond het jaar 400 in zwang raakten.

Het is echter onwaarschijnlijk dat portretten voor 400 niet bestonden. Het materiaal dat we hebben is voornamelijk funerair, waardoor onze blik beperkt is. Er is ook weinig reden waarom 400 opeens tot een grote vernieuwing in de kunst zou hebben geleid.

Vroegchristelijke teksten zijn ambigu over het onderwerp. Het verbod op afbeeldingen op kerkmuren van 305 (concilie van Elvira) geeft aan dat die praktijk wel voorkwam. In de apologetiek valt op dat het tweede gebod nauwelijks wordt gebruikt, omdat de apologeten zich vooral als filosofen willen presenteren.

Bronnen die te weinig worden meegenomen zijn de onorthodoxe bronnen, zoals de Handelingen van Johannes, waarin van een levensecht portret van Johannes sprake is dat doet denken aan heidense equivalenten. Vroege portretten uit de 3^e eeuw stonden in de traditie van portretten van weldoeners en redders, maar niet in die van cultische godenbeelden. De portretten van Jezus en andere heiligen ontwikkelden zich vanuit deze portrettraditie. Stap van dankbaarheid naar preventief om hulp vragen is klein.

In de discussie over dit boeiende en veelomvattende onderwerp wordt nog verwezen naar de portretten van Petrus en Paulus, die rond 350 opkamen en de vroege vermelding van afbeeldingen bij Irenaeus. De traditie van de ikonen is van later, maar komt ook aan bod. In deze ontwikkeling kan de verheffing van het Christusbeeld in de absis (in de 4^e eeuw) een cruciale rol hebben gespeeld.

Boekentafel

Op de boekentafel lagen *Legenda aurea. Levens van de heiligen* van Ton Hilhorst en Carolien Hilhorst-Boink en *Gregorius van Nyssa, Over de ziel en de verrijzenis*, een vertaling van Piet Hein Hupsch. Beide boeken werden mede gefinancierd door de Stichting en daarom na afloop onder de aanwezige leden verloot. Ook was er ter inzage het boek *The Apocalypse of Paul (Visio Pauli) in Sahidic Coptic* van Jacques van der Vliet en Lautaro Roig Lanzillota.

Bestuursmededelingen

- ✚ Nienke heet Kevin Hoogeveen en Els van der Wal van harte welkom als nieuwe leden van de Stichting.
- ✚ Hans van Reisen en Klaziena Staat hebben de kascontrolecommissie gevormd en de jaarrekening goedgekeurd.
- ✚ Het bestuur heeft besloten een lijst met namen van de leden op de website op te nemen zodat duidelijk is wie en welke expertise aan de Stichting verbonden zijn. Leden die bezwaar hebben tegen vermelding van hun naam, kunnen dit bij de secretaris kenbaar maken. Er zal nog een verzoek volgen om een kort profiel aan de naam toe te voegen.
- ✚ Paula Rose heeft de Stichting vertegenwoordigd bij de afscheidsbijeenkomst van het Augustijns Instituut op 15 oktober jl.
- ✚ De secretaris roept leden op tot het aanmelden van boeken en boekdelen voor de publicatielijst van leden op de website. Het gaat om recente publicaties, die gedurende beperkte tijd op de site vermeld worden.
- ✚ De data van de eerstvolgende vergaderingen zijn 14 oktober 2023 en 9 maart 2024

Hartelijke groet,

Roald Dijkstra (secretaris)

Contact: roald.dijkstra@ru.nl / 06-20534884

Dit verslag is ook te vinden op <https://www.oudchristelijkstudien.nl/>.